

Milan Ževart

NARODNOOSVOBODILNA VOJNA V ŠALEŠKI DOLINI*

Moj namen je predvsem podati informacijo o narodnoosvobodilnem boju v Šaleški dolini na osnovi svojih dosedanjih raziskav.¹ Območje, ki ga obravnavam, zajema šaleški del današnje velenjske občine. Pred vojno pa je bilo to ozemlje razdeljeno med občine: Šoštanj, Topolšica, Velenje, Škale in Št. Ilj, ki so bile vse v slovenjegraškem okraju. Površina tega ozemlja je 158,5 km².² Leta 1931 so na tem območju našeli 12.710 prebivalcev. Nemci so po spremembah v prvih mesecih okupacije oktobra 1941 našeli 12.975 prebivalcev, 29. novembra 1942 pa 12.471.³

O problematiki virov za zgodovino NOV v Šaleški dolini samo tole: Težave povzročajo dejstvo, da niso ohranjeni arhivi, ki so nastajali v Šaleški dolini. Vsekakor bi bili zanimivi arhivi predvojnih občin, orožniških postaj ter društev in organizacij, ki bi omogočili natančnejšo rekonstrukcijo položaja pred okupacijo. Teh arhivov ni več, le nekaj gradiva organizacij in društev se je ohranilo v fondu ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem. Arhiv slovenjegraškega okraja je bil po vojni uničen. Ohranjen ni arhiv niti ene partizanske ali okupatorske ustanove iz Šaleške doline. Tisto gradivo okupatorskih ustanov — velenjske in šoštanske občine ter obeh orožniških postaj in krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze, ki je še dočakalo osvoboditev, je bilo tedaj uničeno. Del arhivskega gradiva podjetij iz vojnih let je bil uničen v kasnejših letih. Osvoboditev je

* Referat na XV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Velenju od 10. do 13. septembra 1970.

¹ Referat podaja pregledno in kolikor je že bilo mogoče tudi sintetično podobo narodnoosvobodilne vojne v Šaleški dolini. Ta podoba je rezultat proučitve več stotin virov. Razumljivo je, da sem se moral pri tem razmeroma kratkem poročilu močno omejiti pri navajanju virov, zlasti še pri literaturi in virih, ki sem jih že navajal (glej: Pregled narodnoosvobodilne borbe v Šaleški dolini, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960, št. 2, str. 169—225 in Miha Pintar-Toledo, Maribor 1964, opombe k tretjemu poglavju, str. 77—79). Pri nekaterih opombah sem se moral omejiti le na zelo splošne navedbe virov. Nekaj o problematiki virov sem navedel v samem referatu. Podrobnejše podatke o NOV v Šaleški dolini sem podal v: Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini, Od vstaje do zmage, Maribor 1966, str. 9—219.

² Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937; Splošni pregled Dravske banovine, Ljubljana 1939.

³ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam V. u. A. Bl.), št. 73 z dne 22. marca 1942, str. 521—524 in št. 89 z dne 13. julija 1942, str. 618; Ergebnisse der Bevölkerungsaufnahme in der Untersteiermark vom 29. november 1942, Maribor 1943.

dočakal tudi arhiv okrajnega odbora OF Šoštanj. Ta okraj je najprej pod imenom šaleški okraj od avgusta 1944 obsegal vso Šaleško dolino in še nekatera sosedna območja. V tem arhivu so bili verjetno tudi dokumenti prejšnjih manjših okrajnih odborov OF. Po osvoboditvi je zadnji medvojni sekretar šoštanskega okrajnega odbora OF Franc Žemva-Pavle ta arhiv predal v Šoštanju, a ga kasneje ni bilo mogoče več najti. Tudi od najbližjih nadrejenih partizanskih političnih forumov so, razen v nekaj primerih, ohranjeni le fragmenti njihovih arhivov. To velja nekoliko v manjši meri tudi za arhive najbližjih nadrejenih okupatorskih forumov. Največ arhivskega gradiva partizanskega in okupatorskega izvora je na voljo za vojaško stran zgodovine NOV, za partizanske akcije in vojaške operacije. Manjkajo pa predvsem viri, ki bi omogočali bolj natančno in kompleksno obravnavo dogajanj na terenu. Manjka gradivo, ki bi omogočalo natančnejšo statistično rekonstrukcijo posameznih procesov. Zaradi navedenega so seveda pomembni tudi spominski viri. V celoti pa je zaradi tega, ker so propadli osnovni arhivi, že pri rekonstrukciji dogajanj treba premagati številne ovire in si pomagati na vse mogoče načine. Še največ gradiva za proučevanje narodnoosvobodilne vojne v Šaleški dolini hranijo v Sloveniji arhiv IZDG SRS, arhiv MNO Maribor, zgodovinski arhiv občinskega odbora ZZB NOV Velenje — ta hrani predvsem spominsko gradivo, zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani, muzej ljudske revolucije v Celju in muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu. Nekaj gradiva pa je še v drugih ustanovah. Glede obravnave posameznih zvrsti virov, ki sem jih uporabljal, velja v veliki meri tisto, kar sem povedal v poročilu Zbiranje in obravnavanje krajevnega gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB na XI. zborovanju slovenskih zgodovinarjev.⁴

Zaradi časovne stiske se bom omejil na dogajanja v navedenem lokalnem okviru, čeprav utegne biti prikaz dogajanj zavoljo tega nekoliko izoliran. Zveze narodnoosvobodilnega gibanja so namreč potekale na vse strani in dogodki širšega območja so seveda vplivali na razvoj v Šaleški dolini. Partizanske in okupatorske vojaške akcije v Šaleški dolini so bile ravno tako večkrat le del širše zasnovanih operacij. Tudi periodizacija temelji na dogajanjih v Šaleški dolini. Res pa je, da glavne značilnosti in posebnosti razvoja NOB na območju okupirane Spodnje Štajerske veljajo tudi za Šaleško dolino. So pa seveda razlike med potekom in intenzivnostjo dogajanj v posameznih predelih. NOB v Šaleški dolini sem razdelil na sedem obdobj. Končno sem se moral omejiti tudi časovno na obdobje okupacije oziroma narodnoosvobodilne vojne, čeprav bi bilo potrebno za boljše razumevanje medvojnih dogajanj podrobno obdelati položaj v Šaleški dolini tik pred začetkom okupacije.

O stanju pred vdorom okupatorja naj zato navedemo le nekaj podatkov, ki lahko vsaj delno osvetlijo položaj pred aprilom 1941. Na skupščinskih volitvah decembra 1938 je v občinah Šaleške doline od 3.229 volilnih upravičencev volilo 2.370 ljudi. Za listo JRZ je glasovalo tedaj

⁴ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (navajam Prispevki), Ljubljana 1960, št. 2, str. 343—354.

90 % volivcev. Tudi na zadnjih predvojnih občinskih volitvah, ko je volilo 61,6 % volil. upravičencev, je JRZ dobila v svoje roke vse občine.⁵

Pred vojno je bilo v Šaleški dolini aktivno komunistično gibanje. Šaleška partijska organizacija je tedaj spadala v celjsko okrožje KPS. V celicah KPS v Šaleški dolini je bilo pred vojno od 30 do 35 komunistov. Njihovo delo je usmerjal mestni komite KPS Šoštanj. Maja 1940 je bila mestna konferenca KPS, na kateri so bili izvoljeni delegati za okrožno konferenco in pa novi mestni komite KPS Šoštanj. Glavno središče komunističnega gibanja pred vojno je bilo v Šoštanju. Razmeroma skromne pozicije pa je imela partija med rudarji državnega rudnika v Velenju, kjer je bilo pred vojno zaposlenih nekaj nad 576 ljudi. Ta ugotovitev velja za čas pred vojno tudi za drugo največje podjetje v Šaleški dolini, za Vošnjakovo tovarno usnja v Šoštanju, kjer je bilo okoli 400 zaposlenih. Med mladino je zrasla pred vojno razmeroma močna organizacija Zveze komunistične mladine. Število skojevcev je bilo večje kot število članov KPS. Središči skojevske organizacije sta bili v Šoštanju in v Pesjem. Člani ZKM so delovali v raznih društvih in organizacijah ter so vplivali na širši krog mladine. Dokler nista bili razpuščeni, sta uspešno delovali društvi Vzajemnost v Šoštanju in v Pesjem. Njuno delo se je v drugih organizacijskih oblikah nadaljevalo tudi po razpustitvi. Partijska organizacija je ažurno in tudi uspešno reagirala na razne politične dogodke ter organizirala nekaj večjih demonstracij. Stavk v podjetjih Šaleške doline po letu 1935 ni bilo. V letih pred vojno so bili komunisti in skojevci zelo aktivni v boju proti nacistični peti koloni. V dolini sta delovala narodnoobrambna odbora.⁶

Nacistična okupacija ima svojo predzgodovino tudi v dejavnosti nacistične pete kolone. V Šaleški dolini ni bilo samostojne krajeвне skupine kulturbunda. 36 članov te organizacije je bilo vključenih v celjsko krajevno skupino. V dolini je bilo pred vojno 23 zaupnikov pokrajinskega obmejnega urada v Gradcu. Glavno središče hitlerjancev je bilo v Šoštanju, glavno njihovo oporišče pa med tehničnim in uradniškim aparatom v Vošnjakovi tovarni. Dejstvo je, da je bil znaten del gospodarsko najmočnejših ljudi doline tako ali drugače povezan z dejavnostjo pete kolone. Zaradi budnosti in aktivnosti protinacistov so morali šoštanjski petokolonaši delovati bolj prikrito kot v nekaterih drugih krajih slovenske Štajerske. Vendar so širili nacistično propagan-

⁵ Slovenec, Ljubljana, št. 247 z dne 27. oktobra 1936; Slovenec, št. 285 a z dne 12. decembra 1938; Slovenski gospodar, Maribor, št. 50 z dne 14. decembra 1938.

⁶ Olga Vrabič: Nekaj podatkov o zgodovini partijske organizacije v Šaleški dolini, rokopis v zgodovinskem arhivu centralnega komiteja ZKS (navajam ACK ZKS); spomini in izjave o naprednem gibanju v času stare Jugoslavije v Šaleški dolini v zgodovinskem arhivu pri občinskem odboru Zveze združenj borcev NOV Velenje (navajam arhiv ZZB NOV Velenje) in v arhivu muzeja revolucije Celje (navajam AMRC); nekaj spominskega gradiva o navedeni temi je tudi v arhivu muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam AMNOM); Alenka Nedog in Milica Kacin-Wohinz: Kronološki pregled dogodkov iz zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem 1930–1941, Ljubljana 1967, str. 159.

do, zbirali razne podatke za nemško vohunsko službo in med drugim podatke o gradnji vojaških objektov ter odnosu prebivalstva do nacistične Nemčije.⁷

Šaleško dolino so Nemci zasedli 10. aprila 1941. Okupacija pomeni v tistem delu Slovenije, ki so ga zasedli Nemci, veliko zarez. Okupator je v skladu s svojimi germanizacijskimi načrti uničil ves prejšnji upravni oziroma državni aparat ter postavil svojega. Razpusil je vse slovenske organizacije, društva, ustanove ipd. Okupator po zasedbi ni iskal opore v starem aparatu ali pri katerikoli slovenski politični organizaciji ali ustanovi. Vse prejšnje je razbil. To je seveda vplivalo na nadaljnja dogajanja in razvoj NOB. Politični komisarji, ki jih je postavil šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Siegfried Uiberreither, so prevzeli upravo v okrajih in s pomočjo akcijskih sil in petokolonašev vzpostavili nacistični oblastni aparat. 1. julija je okupator ukinil dotedanje okraje in ustanovil šest okrožij ter okrajno glavarstvo Ljutomer. Ozemlje slovenjegraškega okraja je bilo razdeljeno med okrožji Maribor — okolica in Celje. Šaleška dolina je bila vključena v celjsko okrožje. Do 15. avgusta 1941 je okupator združil vse občine v Šaleški dolini v dve občini, Šoštanj in Velenje, ki sta obstajali do konca okupacije.⁸

Ponemčevanje naj bi pospešile tudi deportacije tistih Slovencev, za katere so nacisti menili, da bi ovirali germanizacijski proces. Iz Šaleške doline je bilo izgnanih v Srbijo, na Hrvaško in v Bosno 231 oseb. Zunaj rednih deportacij je moralo po nemških podatkih zapustiti svoje domove 23 oseb. Aretiranih je bilo več ljudi kot izgnanih; tudi v Šoštanju in v Velenju je posebna letéča komisija, ki ji je načeloval SS-Sturmbannführer dr. Machule, preverjala sezname aretiranih. Večino aretiranih oseb iz Šaleške doline so Nemci odpeljali najprej v prehodno taborišče, ki je bilo do 21. aprila na železniški postaji v Slovenjem Gradcu, od tega dne dalje pa v župnišču v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu. Število Slovencev se je zmanjšalo tudi zaradi preselitev v Nemčijo.⁹ V zvezi z

⁷ Rudolf Holzer: Die statistische Stelle des SDBK Draubanschaft, samt Beilagen, AMNOM; Vertrauensmännerliste der Untersteiermark, izdal Gaugrenzlandamt v Gradcu, AMNOM; Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, Ljubljana 1966, str. 219 in 235; Hitlerjevci v Sloveniji, Ljubljana 1937, str. 23; Ivan Regent — Janko Pleterski — Ivan Kreft: Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964, str. 261 in 276—277; Ivan Jurčec: Nacistični »Übermensch« v naših krajih, Celjski zbornik, Celje 1961, str. 88.

⁸ V. u. A. Bl., št. 1 z dne 15. aprila 1941; V. u. A. Bl., št. 25 z dne 20. junija 1941, str. 196—199; V. u. A. Bl., št. 38 z dne 18. avgusta 1941, str. 287—289.

⁹ Verzeichnis der aus der Untersteiermark ausgesiedelten Personen und der Betriebe, welche durch die Dienststelle deutschen Volkstums beschlagnahmt wurden, AMNOM; dopisa slovenjegraške izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 22. in 23. aprila 1941, AMNOM; okrožnica komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 23. maja 1941, AMNOM; poročili slovenjegraške izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe z dne 25. in 31. maja 1941, AMNOM; seznama ubežnikov in prostovoljnih izseljencev iz šoštanske in velenjske občine, AMNOM, v fondu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva, urad Maribor.

izgonom duhovščine in odnosom do cerkve je okupator izdal takale navodila: treba je paziti, da se razpoloženje prebivalstva zaradi izгона duhovščine ne bo poslabšalo. Politika do cerkve mora biti takšna, da bo le-ta postala tujek v narodni skupnosti. Pač pa je komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem naročil svojim izpostavam, da naj na ustrezen način nastopijo proti poizkusom ustanovitve posebne nemške katoliške cerkve, ki so jo na Spodnjem Štajerskem skušali organizirati volksdeutscherji.¹⁰

Po zasedbi so Nemci razpustili v Šaleški dolini 87 društev, organizacij in združenj (političnih, strokovnih, prosvetnih, verskih, športnih in drugih) ter osem ustanov. Dejansko sta društva razpustili in zaplenili njihovo premoženje šoštanjka in velenjska orožniška postaja v aprilu in maju 1941. Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem pa je izdajal odločbe o ukinitvi od konca septembra 1941 pa tja do konca 1942. leta. Tako je na primer orožniška postaja Šoštanj takoj po zasedbi razpustila združenje koroških borcev v Šoštanju, ki je štel 125 članov, ukinitveni komisar pa je izdal odločbo o ukinitvi 1. decembra 1941. Ukinitveni komisar je izdal odločbe o razpustitvi tudi za nekaj društev, ki pred vojno že niso več obstajala. Tako je izdal odločbo o ukinitvi delavske Vzajemnosti v Pesjem, ki je bila razpuščena že pred vdorom Nemcev. Le izjemoma so lahko nekatera društva pod novim vodstvom, vključena v rajhovske ali štajerske zveze, še naprej delovala. Tako na primer gasilska društva. S premoženjem razpuščenih društev in organizacij je razpolagal in ga je razporejal ukinitveni komisar.¹¹ Ostalo zaplenjeno premoženje pa je upravljal urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva v Mariboru. Neposredno pa je upravljal zaplenjena zemljišča v Šaleški dolini višje oskrbnišтво v Velenju. Le-to je konec 1942. leta upravljal 1.023 ha zemljišč, ki so bila odvzeta izgnanim Slovincem, cerkvi ter družinam talcev in partizanov. Največje podjetje, ki so ga Nemci prevzeli, je bil seveda državni rudnik lignita Velenje. V začetku junija 1941 je bil velenjski premogovnik z odredbo šefa civilne uprave vključen v korporacijo »Energieversorgung Südsteiermark« s sedežem v Mariboru, ki je bila z odredbo šefa civilne uprave v začetku novembra 1941 spremenjena v delniško družbo (Energieversorgung Südsteiermark Aktiengesellschaft).¹² Število zaposlenih na rudniku je po zasedbi naraslo na 935.

¹⁰ Okrožnica komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 9. maja 1941, AMNOM; okrožnica šefa civilne uprave političnim komisarjem na Spodnjem Štajerskem z dne 12. maja 1941, AMNOM.

¹¹ Gradivo za Šaleško dolino v fondu ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem, Pokrajinski arhiv Maribor (navajam PA Maribor); Objave ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in združenja na Spodnjem Štajerskem od št. 1 z dne 15. oktobra 1941 do št. 12 z dne 5. maja 1943, AMNOM.

¹² Gradivo za Šaleško dolino v fondu pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva na Spodnjem Štajerskem, urad Maribor, AMNOM; V. u. A. Bl., št. 5 z dne 24. aprila 1941; V. u. A. Bl., št. 19 z dne 7. julija 1941, str. 137–138; V. u. A. Bl., št. 49 z dne 3. novembra 1941, str. 357–358.

Tudi proizvodnja premoga je po zasedbi narasla. V celoti se je po aprilu 1941 število zaposlenih zunaj kmetijstva povečalo.

Glavno vlogo pri ponemčevanju je okupator namenil Štajerski domovinski zvezi in šolstvu. V Šaleški dolini sta bili ozemlji obeh političnih občin, šoštanjske in velenjske, tudi območji dveh krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze. Ozemlje teh dveh skupin je bilo razdeljeno med 13 celic in okoli 80 blokov. Za tako razvejano organizacijo okupator za vodje osnovnih enot — blokov — seveda ni mogel pritegniti dovolj zanesljivih ljudi. Večino prebivalstva so nacisti po svojih političnih in rasnih kriterijih pod pritiskom sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo. Ker je članstvo v Štajerski domovinski zvezi bilo povezano z ustrežno kategorijo državljanstva, bo za ilustracijo dovolj, če navedemo tole: državljanstvo na preklic in dokončno državljanstvo je dobilo 87,6 % prebivalstva. Vendar je bilo dokončnih državljanov le 334; med te so všeti tudi nemški prišleki. Tistih, ki niso bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo oziroma zaščitencev, je bilo 12,1 %.¹³

Realizacijo nacističnih načrtov je preprečila vstaja. Čas od dneva okupacije do 7. VII. 1941 je v Šaleški dolini čas priprav za prvo akcijo in upor.

Na dan napada na Jugoslavijo so komunisti in skojevci v Šoštanju formirali prostovoljski odred, katerega vodstvo je prevzel Blaž Röck. Skupina šaleških prostovoljcev se je prek Savinjske doline, kjer se je oborožila s puškami, napotila proti Trbovljam. Po dogovoru s tamkajšnjimi komunisti se je umaknila na Sv. Planino, kjer je bil sprejet sklep, da se bo vrnila na svoje območje. Večino orožja so šaleški prostovoljci zakopali. To orožje so kasneje uporabili revirski prvoborci. Skupina se je pri povratku nekaj časa zadrževala na Mrzlici. Ko je dobila sporočila o položaju v Šoštanju, je bilo sklenjeno, da se prostovoljci ne bodo vrnili domov, ampak bodo pričeli politično delovati v šoštanjski okolici. Te načrte je v glavnem preprečil prihod Nemcev na Mrzlico; skupina se je tedaj razbežala. Röck pa je že od tedaj deloval v ilegali.

Neposredno po zlomu stare Jugoslavije je bilo delo mestnega komiteja KPS Šoštanj zaradi novega položaja in aretacij zelo otežkočeno. Med aretiranimi je bilo več komunistov in skojevcev, med njimi Olga Vrabič, sekretarka mestnega komiteja KPS. V Šaleški dolini sta po vdoru Nemcev ostala le dva člana predvojnega komiteja. Vendar so tudi v Šaleški dolini komunisti začeli pripravljati vstajo. Vzpostavljene so bile zveze s Savinjsko in Mislinjsko dolino in s pokrajinskim komitejem KPS za severno Slovenijo. Od konca aprila 1941 je Šaleška dolina spadala v savinjsko okrožje KPS, ki je bilo izločeno iz celjskega okrožja.

Že v prevratnih dneh so komunisti zbrali nekaj orožja in municije in to skrili. Začeli so izvajati propagando proti okupatorju. Odbori OF v tem obdobju v Šaleški dolini niso bili ustanovljeni.

¹³ Podatki za Šaleško dolino v fondu Štajerska domovinska zveza, zvezno vodstvo, AMNOM in v fondu Štajerska domovinska zveza, okrožno vodstvo Celje, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja SRS (navajam AIZDG); Ergebnisse der Bevölkerungbestandsaufnahme in der Untersteiermark.

Konec junija 1941 je bil v Mariboru posvet, ki ga je sklical PK KPS za severno Slovenijo. Na tem posvetu je bil sprejet tudi sklep o napisni akciji, po kateri naj se formirajo partizanske skupine. V začetku julija je bil sestanek sekretarjev partijskih celic Šaleške doline. Na tem sestanku so se zbrani komunisti dogovorili o izvedbi prve akcije proti okupatorju in o odhodu v ilegalo. Napisna akcija, v kateri so uničevali nemške napise in pisali borbena gesla, je bila nato izvedena v noči na 7. julij po vsej dolini.¹⁴

Za čas od prve akcije 7. julija 1941 pa do začetka novega razmaha NOV v Šaleški dolini konec marca 1942 je značilno predvsem tole: nastanek šaleške partizanske skupine, širjenje mreže odporiškega gibanja na terenu, nemški vdori v to mrežo in pa najpomembnejša partizanska akcija v Šaleški dolini od začetka vstaje do spomladi 1944. leta.

Že pred napisno akcijo so dobili komunisti in skojevci navodilo, naj se po njeni izvedbi umaknejo v ilegalo. Nagli nemški ukrepi po akciji so mnoge prehiteli, drugi pa se niso mogli odločiti. Aretiranih je bilo dosti več ljudi, kot jih je odšlo v ilegalo oziroma v partizane. V ilegalo je odšlo devet ljudi. Razen treh, ki so bili sodelavci partije, so bili vsi komunisti. Gestapo, zaščitna policija in orožniki so aretirali okoli 60 osumljencev. Sorazmerno veliko število aretiranih daje slutiti, da tisto, kar bi moralo slediti napisni akciji, ni bilo dovolj pripravljeno oziroma ni uspelo v tistem obsegu, kot je bilo zamišljeno. Tako so Nemci mrežo, ki jo je gradila KP že v stari Jugoslaviji in v času priprav za vstajo, na številnih mestih pretrgali in zadali že kar ob začetku udarec osvobodilnemu gibanju. Vendar se je po napisni akciji začel v Šaleški dolini oborožen upor proti okupatorju in nastala je šaleška partizanska skupina. Sredi avgusta so se prvim šaleškim partizanom pridružili še trije španski borci, ki so prek zvez, ki jih je organizirala KPJ za španske borce, pobegnili iz Dessava v Nemčiji. Med temi je bil tudi narodni heroj Miha Pintar-Toledo. Med šaleškimi prvoborci so bili tako že štirje Španci; tudi šoštanjski prvoborec Božo Mravljak je bil oficir španske republikanske armade.

27. avgusta 1941 je šaleška partizanska skupina postavila v Socki ob cesti Velenje—Celje zasedo nemškemu notranjemu ministru dr. Wilhelmu Fricku in njegovemu spremstvu. Vendar so ga čakali na nepravem mestu in dan prezgodaj. Po tej neuspešni akciji so naslednjega dne orožniki, policisti in gestapovci zaradi izdajstva na Vinski gori obkolili šaleško skupino, vendar se je prebila brez izgub. Nato je izvedla še nekaj manjših akcij. V prvi polovici septembra je pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo sporočil, naj se vključi v Pohorsko četo. Na kmetiji Martina Polha v Cirkovcah je v tem času nastala prva skromna partizanska bolnišnica na slovenskem Štajerskem.

¹⁴ Spominsko gradivo v arhivu ZZZ NOV Velenje in v AMRC; izjavi Franca Polha in Antona Ulriha v AMNOM; Emil Cesar: Kajuh na začetku druge svetovne vojne, Borec, Ljubljana 1965, št. 5, str. 515—526; Pavle Baloh: Po poteh revolucije, Ljubljana 1966, str. 60—61; France Filipič: Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 58—59; Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, knjiga 1, Ljubljana 1962, str. 80.

Na pobudo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet je vojaško vodstvo pokrajinskega komiteja KPS v drugi polovici septembra pripravljalo združitev štajerskih partizanskih čet. Koncentracija štajerskih partizanov je bila izvedena na šaleškem območju s povsem določenim namenom. V načrtu je bil napad na Šoštanj. Najprej je prispela po 19. septembru na šaleško območje Pohorska četa, ki se je po prihodu zadrževala na Graški gori in v Šaleški dolini. V začetku oktobra se je utaborila na hribu Grmada nad vasjo Plešivec, kamor sta prišli še Savinjska in Revirska četa. Okoli 4. oktobra so se te čete na Grmadi združile v Štajerski bataljon. O koncentraciji partizanskih enot in o pripravah za napad na Šoštanj ni okupator ničesar zvedel. Dejstvo, da so koncentracija in priprave za napad na Šoštanj potekale brez motenj, vsekakor priča o tem, da je bila v Šaleški dolini v tem času aktivna mreža upornikov in sodelavcev partizanov. V noči med 7. in 8. oktobrom je Štajerski bataljon napadel Šoštanj. O tem napadu je bilo že dosti napisanega, večkrat z raznimi napačnimi navedbami, ki so jih zakrivili netočni podatki v nekaterih spominskih virih in v dokumentih. Večkrat tudi beremo, da je bil Šoštanj prvo osvobojeno mesto v Sloveniji. Take trditve moramo jemati vsaj s takšno rezervo kot na primer na nekaterih historyčnih kartah vrisana osvobojena ozemlja v severovzhodni Sloveniji v prvem letu vstaje. Res pa je, da je bil to prvi partizanski napad na mesto v Sloveniji in da so bili partizani dobri dve uri gospodarji v Šoštanju. V tem času so zažgali žago s skladiščem lesa, ki je bila last okupatorskega župana, izvedli sedem rekvizicij, zaseda v Penku pa je minirala cestni most. Partizani so hoteli kaznovati tudi nekaj okupatorskih veljakov in izdajalcev, kar pa jim ni uspelo. Najbolj dragocen rezultat napada na Šoštanj, ki je Nemce povsem iznenadil, je bil nedvomno velik odmev te akcije med prebivalstvom in velik moralni uspeh partizanov. Napad je odjeknil po vsej okupirani Štajerski in glas o njem je prodril celo do slovenskih izgnancev v Srbijo. To pa je bil tudi glavni namen akcije. Šoštanjske dogodke so govorice močno povzdignile in širil se je glas o velikem številu partizanov. Bataljon se je iz Šoštanja umaknil v Skorno in od tam na Dobrovlje, kjer je prevzel poveljstvo nad njim Franc Rozman-Stane. Po napadu so Nemci pripeljali iz mariborskih zaporov v Šoštanj deset jetnikov in jih 10. oktobra ustrelili.

Partizanska aktivnost je bila povezana z uporniško mrežo na terenu. Po svojem nastanku je bila šaleška partizanska skupina povezana predvsem s člani in simpatizerji KP ter skojevci, ki še niso bili aretirani. Prvi partizani so se naslanjali tudi na svoje sorodstvo. Aretacije so krog ljudi, ki so bili že pred vojno povezani s komunistično partijo, močno zmanjšale. Osvobodilno gibanje pa je zajelo nove ljudi ter ustvarjalo nove postojanke. Mreža zaupnikov, upornikov in simpatizerjev osvobodilnega gibanja je bila v prvih mesecih upora že kar na široko razpredena. Skoraj po vseh krajih so bili uporniški sestanki. Člani uporniške mreže so izvedli tudi nekaj sabotažnih akcij. Tako so na rudniku podtaknili tri požare. 1960. leta je organizacija zveze borcev sestavila seznam prvih partizanskih družin v Šaleški dolini. Našteli so 62 družin. To število pa ne zajema vseh, ki so bili povezani z osvobodilnim gibanjem. Da

je temu tako, daje slutiti že število aretiranih. Samo na območju velenjske občine so Nemci 1941. leta zaradi Nemcem sovražne dejavnosti aretirali 120 oseb. Prvoborci so bili tudi aktivisti. Za delo na terenu je bil zadolžen predvsem Božo Mravljak. Konec julija pa je bil poslan na politično delo v Šaleško dolino Franc Farčnik-Kristuš, ki je bil pred vojno sekretar mestnega komiteja KPS v Zagorju. V Šaleško dolino je prispel avgusta in je potem deloval tudi na območju Mislinjske doline. Svoje politično delo je Farčnik v veliki meri snoval na veri v hitro zmago Rdeče armade. Nemci so ga zajeli konec novembra 1941. Šaleška dolina je bila sredi 1941 še vedno v savinjskem okrožju KPS. Po Farčnikovem prihodu imamo že zametke šaleško-mislinjskega okrožja.

Hitrejša širjenje osvobodilnega gibanja so preprečili okupatorjevi vdori v odporiško mrežo. Ti vdori so okupatorju omogočili, da je izvedel številne aretacije. Zlasti v zadnjih mesecih 1941 in v začetku 1942 je okupator uspešno razbijal odporiško mrežo. Številne aretirane so poslali v koncentracijska taborišča, kmalu pa so na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru pričele padati tudi prve žrtve iz Šaleške doline. Do konca marca 1942 je bilo iz te doline ustreljenih devet oseb.

Osvobodilno gibanje se je v hudi zimi 1941/42 razvijalo pod hudim okupatorjevim nasiljem. Nemci so ukrenili vse mogoče, da bi ga do kraja razbili. V Šoštanju so ustanovili policijsko postojanko, na teren so pošiljali raztrgance. V zimskih mesecih sta po dekoncentraciji Štajerskega bataljona delovala na šaleškem območju prvoborca Franc Polh in Tone Ulrih, pa tudi skupina savinjskih partizanov, ki je prezimovala na Paških vrhovih, je vzdrževala zveze s Šoštanjem in okolico. V celoti pa pomeni prva partizanska zima čas, ko je bilo politično delo na terenu skromno, ko ni bilo večjih akcij in ko so Nemci še naprej trgali odporiško mrežo. Vendar pa je prva večja partizanska akcija konec marca 1942, ko so partizani uničili v Ložnici naprave rudnika boksita, naznačila partizansko pomlad.¹⁵

Za obdobje od marca do začetka oktobra 1942 je značilno tole: spomladi 1942 se je osvobodilno gibanje zopet razmahnilo, odporiška mreža se je pričela širiti. Šaleška dolina je v maju dobila svojo partizansko enoto in jo obdržala do vključitve Šaleške čete v Pohorski bataljon v začetku oktobra. Nemški udarci pa so proces, ki se je pričel spomladi 1942, zajezili in okupator je razbil velik del odporiške mreže v Šaleški dolini. To obdobje je bilo tudi v Šaleški dolini kot v mnogih drugih predelih okupirane slovenske Štajerske najtežje obdobje, ki je zahtevalo

¹⁵ Za obdobje od 7. julija 1941 do konca marca 1942 poleg pri opombi 14 omenjenega spominskega gradiva še tole: Tone Ferenc: Okupatorjevi dokumenti o diverzantskih akcijah in o partizanskih bojih na Štajerskem leta 1941, Prispevki 1961, št. 1—2, dok. št. 16, str. 268—270; dok. št. 27, str. 285—286; dok. št. 28, str. 286—287; dok. št. 78, str. 368—369; Tone Ferenc: Štiri Heydrichova poročila o sabotajnih, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941, ČZN, nova vrsta, 1. letnik, Maribor 1965, str. 202; poročilo orožniške postaje Velenje z dne 31. marca 1942, AMNOM; Milan Ževart: Miha Pintar Toledo, str. 37—46; Milan Ževart: Partizanski napadi na Šoštanj, v. Šoštanj 1941—1961, Šoštanj 1961; Filipič: Prvi pohorski partizani, str. 275—288.

največ žrtev. Človeške izgube osvobodilnega gibanja so bile velike, izgube okupatorja pa razmeroma majhne. Nacistično nasilje je v tem času doseglo vrhunec. O nacističnem nasilju in o izgubah osvobodilnega gibanja v tem obdobju pričajo tudi tile podatki: V Celju in v Mariboru je bilo v tem času ustreljenih 71 oseb iz Šaleške doline. V času NOB je dalo življenje za svobodo 452 oseb iz Šaleške doline. Od tega števila padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja odpade na 1942 leto 143 žrtev za svobodo. V nobenem drugem letu vojne ni bilo toliko izgub. Dosti pove tudi to, da od skupnega števila izgub v letu 1942 odpade 133 na žrtve fašističnega nasilja, le deset Šalečanov pa je padlo v bojih z okupatorjem. Dejansko pa je število žrtev, ki jih je zahtevalo 1942. leto, še večje, kot smo navedli. V tem letu so Nemci aretirali družine talcev in partizanov in dosti članov teh družin je preminilo v koncentracijskih taboriščih po letu 1942. Zaenkrat še ni mogoče navesti dokončnega števila tistih, ki so jih Nemci aretirali v tem obdobju, ker so bili natančni podatki zbrani le za padle. Največ aretacij je bilo od maja do srede avgusta 1942. To žalostno poglavje lahko končamo z ugotovitvijo, da so Nemci od spomladi do oktobra 1942 uničili velik del uporniške mreže v Šaleški dolini. V roke gestapa je padla večina tistih, ki so imeli že pred vojno zveze s komunistično partijo, pa tudi velik del tistih, ki so se v letih 1941 in 1942 vključili v osvobodilno gibanje. Na terenu so ostale nedotaknjene le redke postojanke po okoliških kmetijah in še bolj redke v središčih doline. Na zaplenjene domačije talcev in partizanov v dolini je okupator naselil Nemce, v okoliških krajih je na take domačije postavljaj oskrbnike. Število slovenskega prebivalstva se je zmanjšalo, število Nemcev je zopet naraslo. To je za daljši čas zavrlo razmah osvobodil. gibanja.¹⁶

Kljub udarcem, ki jih je okupator zadajal osvobodilnemu gibanju, pa sta Nemce in njihove pomagače tudi v tej za osvobodilno gibanje najtežji dobi prevzemala negotovost in strah. Številne germanizacijske akcije niso bile uspešne. V začetku julija je velenjski okupatorski župan poročal deželnemu svetniku Antonu Dorfmeistru, da je zaradi partizanskih akcij zavladal vsesplošni preplah in zahteval je organizacijo samopomoči za Nemce ter stalno vermansko postojanko v Velenju. Sredi 1942. leta je okupator poleg policijske postojanke v Šoštanju vzpostavil v tem kraju tudi oporišče komandanta varnostne policije in varnostne službe.

Nemška negotovost je bila predvsem posledica delovanja šaleške partizanske enote. Po ponovni koncentraciji 1. štajerskega bataljona je štab tega bataljona poslal v Šaleško dolino partizansko enoto, ki jo je imenoval skupina B. Šaleška enota se je od maja do začetka junija zadrževala predvsem v severnem delu Šaleške doline. V svoje vrste je vključila v tem času nekaj novih borcev iz Šaleške doline in izvedla je nekaj akcij. Na šaleškem območju pa je izvajala akcije tudi Savinjska četa 1. štajerskega bataljona, ki se je pogosto zadrževala na Paških vrhovih in vzdrževala zvezo s šaleško enoto. V treh spopadih z Nemci od 1. do 3.

¹⁶ Razglasi o usmrčitvah talcev iz leta 1942, AMNOM; Poslovilna pisma žrtev za svobodo, Maribor 1969; življenjepisi padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, arhiv ZZB NOV Velenje.

junija 1942 je bila šaleška skupina močno razbita. 3. junija je junaško padel njen komandir Miha Pintar-Toledo. Skupina je bila razbita prav v času, ko so Nemci že na veliko uničevali terensko organizacijo v Šaleški dolini. Obsežne aretacije v juniju so povzročile odhod celih družin v partizane in ravno v tem času je bila potrebna močnejša enota, ki bi uspešno vključila nove partizane v svoje vrste. 12. junija 1942 je prišlo v Šaleški dolini do največjega enkratnega odhoda v partizane od začetka vstaje pa tja do marca 1944. Novi partizani so se na območju Zavodnje in Šentvida priključili preostalim borcem šaleške partizanske enote. Žene pa so se zaradi pomanjkanja orožja začasno umaknile h kmetom. V tem času je bil štab 1. štajerskega bataljona že obveščen o razbitju šaleške enote ter je poslal v Šaleško dolino okrepitev — deset partizanov. Le-ti so se združili s partizani Šaleške doline in na Graški gori je bila 1. julija 1942 ustanovljena Šaleška četa. Le-ta je samostojno operirala od začetka julija do 6. oktobra 1942. Kakor prej Toledova skupina se je tudi Šaleška četa zadrževala predvsem v krajih na desni strani Pake. Po akcijah in premikih na tem območju pa se je umaknila na Paški Kozjak in na mislinjsko območje. Zaradi spretnega manevriranja ni imela izgub. V večje akcije pa se ni spuščala. Delovala je v zelo hudem času in ni mogla bistveno vplivati na položaj ter kljub začetku nemške mobilizacije ni vključila nobenega novega borca iz Šaleške doline, pač pa iz Št. Andraža pod Goro Oljko. Po prihodu močno razredčenih enot II. grupe odredov na Štajersko in po reorganizaciji njenih enot je bila Šaleška četa vključena v Pohorski bataljon. Tedaj je štela 24 članov. Že prej pa so se priključile bataljonu štiri partizanke iz Šaleške doline.¹⁷

V obdobju, ki ga obravnavamo, je okupator v nasprotju z mednarodnim pravom pričel izvajati mobilizacijo štajerskih Slovencev. Šef civilne uprave je 24. marca 1942 izdal odredbi o uvedbi vojaške obveznosti in državne delovne službe na Spodnjem Štajerskem. Julija 1942 so bili vpoklicani prvi slovenski fantje v nemško vojsko. Začetek nemške mobilizacije sovpada s časom najhujšega nacističnega nasilja, kar je vsekakor vplivalo na uspeh okupatorjeve mobilizacije. Saj so vpoklicani še zlasti iz strahu za svoje družine sledili pozivom. Povedati je treba, da je bila nemška mobilizacija do spomladi 1943 v Šaleški dolini uspešna. Do konca 1943. leta je že 37 Slovencev iz Šaleške doline padlo na nemških frontah.¹⁸

¹⁷ Poročilo župana velenjske občine deželnemu svetniku okrožja Celje z dne 6. julija 1942, AIZDG; poročilo o delovanju slovenskih komunističnih band na Spodnjem Štajerskem s priloženimi nemškimi prevodi dela arhiva 1. štajerskega bataljona, ki so ga Nemci zaplenili 18. julija 1942, AMNOM; poročila orožniških postaj Šoštanj in Velenje za obdobje od začetka maja do oktobra 1942 v muzeju revolucije Celje in v arhivu MNOM, v fondu: kazenski oddelek komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem; Ževart: Miha Pintar-Toledo, str. 56—70; spominsko gradivo v arhivu ZZB NOV Velenje in v AMNOM; Franc Zalaznik-Leon: Dolga in težka pot 1941—1945, Maribor 1963, str. 68—95.

¹⁸ V. u. A. Bl., št. 75 z dne 30. marca 1942, str. 553; seznam na fronti padlih Spodnještajercev v fondu Štajerske domovinske zveze, zvezno vodstvo, AMNOM.

Za obdobje od oktobra 1942 do septembra 1943, ki je sledilo razbitju odporniške organizacije v Šaleški dolini in vključitve Šaleške čete v Pohorski bataljon, je značilno tole: v začetku 1943. leta v Šaleški dolini ni bilo odborov OF in ni bilo organizacij KPS. Bili so le posamezni zapupniki osvobodilnega gibanja in posamezne domačije, ki so podpirale partizane ter služile za javke. Zveze med osvobodilnim gibanjem ter Šoštanjem, Velenjem in rudnikom so bile pretrgane. Spomladi 1943 v Šaleški dolini ni bilo občutnejšega vzpona osvobodilnega gibanja. Kažejo se šele prvi znaki novega razmaha. V Šaleški dolini v tem času ni operirala nobena partizanska enota. Večje skupine partizanov so se le občasno pojavljale zlasti v sever. hribovitem delu šaleškega območja.

Že spomladi 1942, ko je bila II. grupa odredov še na Dolenjskem, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet določilo operativno območje Pohorskega odreda II. grupe in vanj vključilo tudi Šaleško dolino.¹⁹ Vendar se Pohorski bataljon v celotni sestavi ni nikdar pojavil na šaleškem območju in na njem tudi ni izvedel kakih pomembnih akcij, razen one 30. oktobra, ko je uničil vlak in progo v Paki pri Hudi luknji. Patrulje Pohorskega bataljona so se večkrat pojavile tudi na šaleškem območju. Nekaj akcij pa je s svojim spremstvom izvedel tudi komandant II. grupe odredov oziroma IV. operativne cone Franc Rozman-Stane. Vendar so Nemci tudi v tem času živeli v strahu pred partizani, o čemer med drugim priča poročilo, ki ga je po obisku Šoštanja, Velenja in Dobrne napisal okrožni vodja Anton Dorfmeister poveljniku redarstvene policije v Mariboru konec decembra 1942. V njem je omenil, da partizani pritiskajo predvsem na funkcionarje Štajerske domovinske zveze in je med drugim predlagal vzpostavitev policijske postojanke v Velenju.

Padeč legendarnega Pohorskega bataljona je pomenil veliko izgubo za narodnoosvobodilno gibanje v severovzhodni Sloveniji. Z bataljonom na Osankarici in z njegovo patruljo na Završah je padla tudi večina borcev nekdanje Šaleške čete in s tem večina partizanov Šaleške doline. Več partizanov Pohorskega bataljona je bilo že pred 8. januarjem 1943 določenih za politično delo na šaleško-mislinjskem območju, a so bili 8. januarja še na Osankarici in so padli.²⁰

V prvih mesecih 1943 v Šaleški dolini ni deloval stalno noben partizanski aktivist. V začetku aprila 1943 pa se je iz Koroškega bataljona vrnil v Šaleško dolino kot aktivist Franc Polh-Izak. Ta je deloval najprej na velenjskem območju Šaleške doline. Njegov prihod je bil pomemben za nadaljnji razvoj osvobodilnega gibanja. Položaj se je začel izboljševati in predvsem ljudje po okoliških vaseh so bili znova pripravljeni sodelovati v upor. Dane so bile možnosti za nov razmah osvobodilnega gibanja. Zaradi pomanjkanja aktivistov in partizanov ter partizanskih akcij pa so bile to tedaj bolj možnosti kot realnost, a tudi to je bilo za nadaljnji razvoj pomembno.

¹⁹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, VI/2, dok. št. 44 (navajam Zbornik).

²⁰ France Filipič: Pohorski bataljon, Ljubljana 1968, str. 239–591; poročilo okrožnega deželnega svetnika Antona Dorfmeistera poveljniku redarstvene policije v Mariboru z dne 26. 12. 1942, AIZDG; Zbornik VI/5, dok. št. 91.

Važno je bilo to, da je spomladi 1943 pričela funkcionirati trdna organizacijska politična enota: šaleško-mislinjsko okrožje, v katerem je bil najprej formiran okrožni komite KPS, ki je v prvem obdobju opravljal tudi funkcijo okrožnega odbora OF. Sekretar je bil tedaj Tone Ulrih-Kristl. Težišče partizanske aktivnosti v tem obdobju je bilo prvotno v mislinjskem delu okrožja. Vendar je tudi Izakovo delovanje v šaleškem delu okrožja kmalu rodilo rezultate. Iz vrst ubežnikov iz nemške vojske je pridobil nove aktiviste, nekaj novincev pa je bilo poslanih v partizansko enoto na Pohorje. V tej dobi je bilo v Šaleški dolini znatno manj novih partizanov kot pa v Mislinjski.

V Šaleški dolini je bil položaj pred septembrom 1943 takšen, da so v velenjskem okolišu delovali predvsem partizanski aktivisti, v severnem delu šoštanjkega območja pa so se večkrat ustavljale na svojih pohodih partizanske skupine in tudi širile osvobodilno gibanje.²¹

Poleg manjših hajk so Nemci v tem obdobju organizirali na šaleškem območju dve večji akciji proti partizanom. Prva taka akcija je bila v začetku junija in je bila povezana z deportacijo prebivalstva iz Šentvida nad Zavodnjo. Celjska gestapovska izpostava je predlagala uničevanje vseh domačij v Šentvidu, a to ni bilo storjeno. Sredi avgusta je bila na območju šoštanske orožniške postaje večja očiščevalna akcija v sklopu operacij za pomiritev celjskega okrožja.

Pred jesenjo 1943 se je v Šaleški dolini znova širilo osvobodilno gibanje, do pravega preloma v zgodovini NOB v Šaleški dolini pa je prišlo šele v obdobju od septembra 1943 do konca aprila 1944.

To obdobje je bilo zelo pomembno. V njem je osvobodilno gibanje prešlo iz zaupniškega sistema v množični upor proti okupatorju. Ta proces se je začel v jeseni 1943 in se je zaključeval v prvih mesecih 1944. leta; njegov potek je pospešil prihod XIV. divizije. Ta divizija je dvignila zavest ljudi, ustvarila možnosti za množično mobilizacijo in vojaški razmah NOB. Na splošno velja, da je ob prehodu v množično osvobodilno gibanje bila okolica dosti bolj razgibana kot središča doline. Najprej pa je osvobodilno gibanje preraslo meje zaupniškega sistema v Št. Ilju. Pretežno kmečki Št. Ilj je bil ob koncu 1943 in v začetku 1944 žarišče osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini in ga je okupator začel nazivati Banditendorf. Od spomladi 1944 je uspešno deloval okrajni odbor OF Št. Ilj. Iz Št. Ilja je prodiralo potem borbeno razpoloženje v druge kraje in nato iz okolice postopoma v središča doline, kjer pa so se ljudje še nekaj časa bali širše povezave. Vedno več ubežnikov iz nemške vojske je odhajalo v partizane.

²¹ Poročilo Bora (Borisa Čizmeke) in Kosa (Franca Polha) o terenu med Mislinjsko dolino in Zgornjo Šaleško dolino z dne 25. 2. 1943, ACC ZKS, Zbornik VI/5, dok. št. 91; poročilo Kristla (Toneta Ulriha) z dne 15. maja 1943 in Kosa (Franca Polha) z dne 5. aprila 1943, obe poročili v nemškem prevodu sta v AIZDG; izjavi Toneta Ulriha in Franca Polha AMNOM; gradivo v arhivu ZZZ NOV Velenje; podatki o partizanih Pohorskega bataljona (drugega), Pohorskega odreda in XI. SNOB Miloš Zidanšek, ki so jih sestavili pri komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, AMNOM.

Zlasti na šoštanjskem območju je pred prihodom XIV. divizije še vedno močno primanjkovalo aktivistov. Terenci, ki so bili pred prihodom XIV. divizije edina stalna oborožena sila partizanstva v Šaleški dolini, so ob svojem političnem delu izvedli tudi več drznih akcij, ki so dvigale uporniško razpoloženje. Nagel razmah osvobodilnega gibanja je Nemce močno vznemiril. Vendar okupatorju ni uspelo uničiti niti enega aktivista, kar tudi po svoje priča o prehodu osvobodilnega gibanja na višjo stopnjo. Okupatorju ni nič več uspelo. Ni se mu posrečilo, da bi vdrl v organizacijo OF in zadržal njeno rast. V tem času ustvarjena organizacija osvobodilnega gibanja je bila trdna in polna poleta in nemško nasilje je ob njej odpovedalo. V tem obdobju je bilo le malo aretacij in svojcev partizanov. Nemci kljub številnim grožnjam niso aretirali. Rast osvobodilnega gibanja v tem času je okupatorja prisilila, da je nadaljeval z zapiranjem šol zunaj Šoštanja in Velenja.²²

Pred prihodom XIV. divizije na Štajersko je bila tudi Šaleška dolina po povelju štaba IV. operativne cone operativno območje XI. SNOB Miloš Zidanšek. Vendar se je delovanje te brigade kot že prej 2. pohorskega bataljona in pohorskega odreda v Šaleški dolini bolj malo čutilo. Od prihoda XIV. divizije pa je zgodovina NOB Šaleške doline zelo tesno povezana z enotami te divizije. V času pohoda in nemške ofenzive proti XIV. diviziji so enote divizije od 18. februarja pa do zaključka ofenzive bojevale najhujše boje na območju Šaleške doline in njene okolice.

Izgube XIV. divizije v času pohoda so bile velike, a ne katastrofalne. Po nemški ofenzivi, ki se je končala 26. februarja, so se enote divizije brez Tomšičeve brigade 22. in 23. marca zopet zbrale na območju Graške gore in Završ. Tedaj je štab divizije izvedel reorganizacijo razredčenih enot. Divizija se je kmalu opomogla in se okrepila z novimi borci. V marcu in aprilu so se enote Šercerjeve in Bračičeve brigade zadrževale predvsem na šaleško-mislinjskem območju ter izvedle v Šaleški dolini številne akcije, predvsem pa so napadale progo. Dolič—Velenje—Šmartno ob Paki. Napadale so jih tako pogosto, da je bil konec aprila promet na progi Velenje—Dravograd ustavljen.²³

V času, ko sta Bračičeva in Šercerjeva brigada izvajali akcije v Šaleški dolini, je marca in aprila še hitreje naraščalo osvobodilno gibanje, ki je bilo vedno bolj organizirano. Število terencev je naraščalo. Aprila 1944 je bila Šaleška dolina razdeljena med tri okraje Osvobodilne fronte: Št. Ilj, Velenje in Šoštanj. Največ aktivistov je bilo v šentiljskem okraju. Krajevni odbori Osvobodilne fronte so v tem času praviloma šteli po pet članov. 23. aprila 1944 je bil zbor aktivistov šaleško-mislinjskega okrožja, ki se ga je udeležilo okoli 50 ljudi, med njimi dosti legalcev.²⁴ Rezultat

²² Gradivo v arhivu ZZB NOV Velenje; Slava Kralj: Kronika Št. Ilja pri Velenju iz časa NOB, rokopis v AMNOM.

²³ Lado Ambrožič-Novljan: Pohod Štirinajste, Nova Gorica 1967, str. 169 do 280; Vojni dnevnik Toneta Vidmarja-Luke za februar in marec 1944, AMNOM; poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 28. aprila in 5. maja 1944, AIZDG.

²⁴ Poročilo okrožnega komiteja KPS za šaleško-mislinjsko okrožje z dne 27. aprila 1943, AIZDG, f. 654.

naglega širjenja osvobodilnega gibanja ter akcij partizanskih enot je bila, da so Nemci v Šaleški dolini naglo izgubljali oblast in da je v nekaterih krajih (npr. v Št. Ilju) niso več imeli. Potisnjeni so bili v obrambo. Ob koncu 1943. leta je nemški šolski kronist v Velenju zapisal, da je prebivalstvo Šaleške doline pod vplivom partizanov. Okupatorsko poročilo z dne 26. aprila pa pravi, da partizani povsem obvladajo okolico Šoštanja. Partizanska mobilizacija je potekala čedalje bolj uspešno.

Obdobje od konca aprila do decembra 1944 je obdobje najvišjega vzpona osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini. To je bil čas množičnega upora. Z Osvobodilno fronto je sodelovala velika večina prebivalstva, na okupatorjevi strani pa so bile le posamezni njegovi pristaši. Množična aktivnost prebivalstva v osvobodilnem gibanju in akcije partizanskih enot so ustvarile takšen položaj, da je bila prva oblast, oblast Osvobodilne fronte. Okupator je zaradi poleta osvobodilnega gibanja in številnih napadov in akcij enot IV. operativne cone zbral v tem času v Šaleški dolini večje sile, zgradil številne utrdbe, dosegel pa ni nobenega večjega uspeha. Kljub očiščevalnim operacijam, ki so jih Nemci izvajali, je bil okupator v bistvu v politični in vojaški defenzivi. Močne nemške sile, ki so bile stalno ali občasno v Šaleški dolini, niso mogle zaustaviti poleta osvobodilnega gibanja in so predvsem branile utrjene postojanke in objekte v Šoštanju in v Velenju, pri rudniku in ob železniški progi. Toda tudi te postojanke je napadala narodnoosvobodilna vojska in tudi v teh je delovala OF. Lahko trdimo, da je bila Šaleška dolina zunaj območja okupatorskih postojank v tem času polosvobojeno ozemlje, in sicer ne le v tem smislu, da bi teren ponoči obvladovali partizani, podnevi pa Nemci. Razen v času nemških ofenzivnih akcij na terenu so partizani obvladovali ozemlje zunaj postojank tudi podnevi in prebivalstvo je izvajalo predvsem odloke organov Osvobodilne fronte. Št. Ilj je živel od spomladi 1944 od okupatorja povsem neodvisno življenje in zatem so se tudi drugi kraji približali takšnemu stanju. Enote IV. operativne cone in še predvsem enote XIV. divizije so se v tem obdobju zelo pogosto ustavljale in bojevale na šaleškem območju. Uspešne akcije in zmage partizanskih brigad so močno vplivale na razpoloženje prebivalstva. Po drugi strani pa sta bila uspeh in razmah partizanskih akcij odvisna tudi od razmer na terenu, od intenzivnosti domačega osvobodilnega gibanja, od sodelovanja prebivalstva s partizanskimi enotami. Vojaška in politična dogajanja so se prepletala, se medsebojno pospeševala in se zlivala v veliko ljudsko vojno proti nacističnemu okupatorju. Končno je obdobje od konca aprila do decembra 1944 čas, ko je Šaleška dolina dala največ partizanov. Novi borci so se v velikem številu vključevali v partizanske enote in še zlasti v brigade XIV. divizije.²⁵ Največ pa jih je bilo vključenih v Tomšičevo brigado. Po doslej zbranih podatkih je bilo od prihoda XIV. divizije do konca vojne (daleč največ v ob-

²⁵ Splošna podoba obdobja od konca aprila do decembra 1944 temelji na proučitvi vseh razpoložljivih dokumentov partizanskega in okupatorskega izvora in spominskega gradiva.

ravnavanem obdobju) v to brigado vključenih 340 borcev iz Šaleške doline. Šestinosemdeset od teh borcev je dalo življenje za svobodo.²⁶

Dosti tistih, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko, se je na različne načine prebilo v partizane.

Morda bo prav, da z nekaj navedbami iz dokumentov tistega časa potrdimo splošno oceno obdobja. Ko so člani oblastnega komiteja KPS za Štajersko na plenarni seji, ki je bila sredi julija 1944, razpravljali o političnem položaju na Štajerskem, so prišteli šaleško-mislinjsko okrožje med območja, kjer je OF dobro organizirana. Poročilo pokrajinskega odbora OF za Štajersko z dne 21. julija 1944 tudi pravi, da je OF v šaleško-mislinjskem okrožju na široko zajela prebivalstvo in da ga je v šentiljskem okraju vključila stoodstotno.²⁷ Štab II. bataljona vermanskega polka Spodnja Štajerska je v poročilu, ki opisuje stanje v Šaleški dolini pred 10. majem 1944, navajal, da nemška uprava in organi Štajerske domovinske zveze nimajo nobenih stikov s prebivalstvom zunaj postojank. Šoštanjska orožniška postaja je v poročilih iz jeseni 1944 trdila, da je predrznost, s katero nastopajo partizani, mogoča le zaradi tega, ker imajo odlično terensko organizacijo in ker je na njihovi strani večina prebivalstva. Ta orožniška postaja je dalje navajala, da so partizani točno informirani o premikih nemških enot in da bo mir šele tedaj, ko bo vsak kraj imel postojanko z dovolj močnimi silami in ko bodo vsi možje odgnani na prisilno delo. V drugem poročilu pa pravi, da se partizanske skupine zelo lahko izognejo presenečenjem zaradi podpore prebivalstva. Polkovnik dr. Egon von Treeck, ki je 1944 vodil več operacij proti partizanom tudi na območju Šaleške doline, je v elaboratu o partizanskem gibanju na Štajerskem, ki je bil napisan v začetku novembra 1944, posvetil veliko pozornost delovanju Osvobodilne fronte ter je prav za območje Šaleške doline trdil, da so domače partizanske skupine zelo aktivne in da jih povečini sestavljajo kmetje, ki podnevi opravljajo svoje delo, ponoči in ob koncu tedna pa izvajajo akcije. Treeck je v tem pogledu vsekakor pretiraval. Njegova ugotovitve pa je bila izraz dejstva, da je bil upor tako množičen, da so Nemci v domačem prebivalstvu povsod videli svoje sovražnike.²⁸ Končno je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl v letu 1944 izdajal za prebivalstvo tistih predelov, ki jih je osvobodilno gibanje najbolj zajelo, posebne proglase, v katerih je rotil ljudi, naj s pravilnim zadržanjem preprečijo partizansko mobilizacijo, hkrati pa je ljudem tudi grozil. Prebivalstvu Šaleške doline je Steindl izdal tak razglas maja 1944.²⁹

²⁶ 25. obletnica Tomšičeve, Velenje 1967, str. 21–32; življenjepisi padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja, arhiv ZZB NOV Velenje.

²⁷ Ugotovitve in sklepi plenarne seje oblastnega komiteja KPS za Štajersko v dneh od 13. do 15. julija 1944, ACC ZKS; poročilo pokrajinskega odbora OF izvršnemu odboru OF z dne 21. julija 1944, ACC ZKS.

²⁸ Zbornik VI/13, dok. št. 185; poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 21. septembra 1944 in z dne 15. oktobra 1944, AMNOM; Treeckov elaborat o partizanstvu na Spodnjem Štajerskem je v AMNOM.

²⁹ Razglasi zveznega vodje Franza Steindla iz maja 1944 so v AMNOM.

Velike partizanske akcije v Šaleški dolini med 26. aprilom in 1. majem 1944 so tudi mejnik med obdobjem, v katerem je bil v glavnem zaključen proces prehajanja osvobodilnega gibanja iz okvirov zaupniškega sistema, in med obdobjem največjega razmaha osvobodilnega gibanja, saj so te akcije močno odmevale med ljudmi. To so bile prve brigadne in prva divizijska akcija v sami dolini. V noči med 26. in 27. aprilom, ko so v počastitev 3. obletnice Osvobodilne fronte po okolici goreli kresovi, je Bračičeva brigada napadla Šoštanj ter vdrla v mesto, odpejlala veliko materiala, ni pa mogla uničiti nemških posadk v utrjenih objektih. Šercerjeva brigada je istočasno napadla Velenje, predvsem železniško postajo. V noči na 1. maj je v dolino vpadla celotna XIV. divizija. Ta noč je bila veličastna. Povsod so goreli kresovi in po vsej dolini je odmeval bojni trušč. Največji kres pa je zagorel pri rudniku. Izvedene so bile še številne propagandne akcije. Najtežjo nalogo je morala opraviti Bračičeva brigada — napasti in uničiti postojanko pri rudniku in elektrarno ter uničiti rudniške naprave in elektrarno. Šercerjeva in Tomšičeva brigada sta s številnimi zasedbami in z napadoma na Šoštanj in Velenje zavarovali akcijo Bračičeve brigade, izvedli pa sta tudi več rekvizacij na zaplenjenih posestvih in mobilizirali. Enote Bračičeve brigade so uničile vse važnejše zunanje objekte pri rudniku in zažgale 19.000 ton deponiranega premoga. Napad XIV. divizije je povzročil okupatorju veliko škodo, vendar pa elektrarne pri rudniku partizani niso mogli uničiti. Ta uspešni napad XIV. divizije bi lahko bil še uspešnejši, če bi bilo več sil usmerjenih na glavni napad — na rudnik in elektrarno. Ta dva objekta je napadel le 1. bataljon Bračičeve brigade. Zaradi napadov Bračičeve in Šercerjeve brigade v noči na 27. april in tudi zaradi datuma napada, ko so Nemci za 1. maj pričakovali akcije, seveda partizani niso mogli računati na presenečenje nemških posadk.³⁰

O številnih partizanskih in nemških operacijah od začetka maja do decembra 1944 še to: V tem obdobju se je največ zadrževala in bojevala na šaleškem območju Tomšičeva brigada. Šercerjeva brigada pa je v zvezi z operacijami v Gornji Savinjski dolini in z napadom Tomšičeve brigade na Šmartno ob Paki v noči na 31. julij napadla Šoštanj. Konec tega obdobja v novembru je tudi Šercerjeva brigada pogosto izvajala akcije v Šaleški dolini in med drugim v noči na 16. november znova vdrla v Šoštanj. Tomšičeva pa je 9. novembra vdrla v Velenje. Ta napada sta bila povezana z obsežnimi rekvizicijami. Nekaj akcij v Šaleški dolini so izvedle tudi Bračičeva in Zidanškova brigada ter enote vojske državne varnosti.

V prvih mesecih obravnavanega obdobja je največ moštva nemških postojank v Šaleški dolini pripadalo enotam vermanšafta. 13. maja je bilo na primer v Šaleški dolini šest alarmnih čet vermanov iz območja

³⁰ Zbornik VI/13, dokumenti št. 33, 36, 40, 46, 58, 59, 62, 63, 65, 71, 94, 172, 181, 187; Franc Bobnar Gedžo: Bračičeva brigada v napadu, Borec 1954, št. 9, str. 343–365; poročilo propagandnega odseka poverjenišтва IOOF za Štajersko z dne 14. junija 1944, AIZDG, f. 655.

Ptuja, Ljutomera, Brežic in Celja. Čete so štejele od 140 do 150 mož. Po razkroju vermanshafta v času velike poletne ofenzive enot IV., operativne cone pa so bile v postojankah predvsem vojaške enote. V hajkah so bile angažirane tudi policijske enote. Večje očiščevalne operacije na šaleškem območju so Nemci izvajali v maju, konec avgusta in v septembru. V jeseni 1944 so bile take očiščevalne operacije, ki jih je izvajala predvsem Treeckova bojna skupina, povezane tudi s plenjenjem kmetij, za kar je dal pobudo okrožni vodja Dorfmeister. S Treeckovo bojno skupino se je Tomšičeva brigada spopadla v velikih bitkah 15. in 17. septembra ter 6. oktobra.

V glavnem pa so se Nemci omejevali na obrambo postojank v Šoštanju, v Velenju ter ob železniški progi. Njihovi poizkusi, da bi vzpostavili postojanke tudi v okoliških krajih, zaradi partizanskega pritiska niso uspeli. V Velenju so koncentrirali svoje sile pri železniški postaji, kamor sta se s trga preselili tudi občina in orožniška postaja. Tudi manjša vznemirjanja nemških postojank so v nemških poročilih označena kot partizanski napadi na Šoštanj, Velenje in rudnik.³¹ V tem času je zavladala med okupatorjevim aparatom precejšnja demoralizacija. Marsikdo, ki je prej hotel veljati za Nemca, je začel podpirati osvobodilno gibanje. Za ilustracijo naj navedemo le to, da se je celo predstojnik sodišča v Šoštanju — avstrijski Nemec Wilhelm Hess, ki je bil član nacistične stranke od 1934. leta, avgusta 1944 odločil za odhod v partizane. V partizane sta odšla tudi zakonca Malvina in Herbert Vošnjak, lastnik tovarne usnja.³²

Osvobodilno gibanje, ki je zajelo večino prebivalstva, je dobivalo vedno bolj trdne organizacijske oblike. Močno je naraslo število terenških oziroma krajevnih odborov OF in ti niso bili le politični, ampak tudi oblastni organi. Narodnoosvobodilnih odborov ni bilo. 8. maja 1944 je bil ustanovljen okrožni odbor OF šaleško-mislinjskega okrožja. Tedaj so bile v nekaj okrožjih severovzhodne Slovenije dokončno ločene kompetence okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF, kar je pokrajinski komite KPS za Štajersko predlagal že septembra 1943, ponovno pa zahteval oblastni komite KPS za Štajersko konec aprila 1944. Na območju šaleško-mislinjskega okrožja je delovalo sredi leta 1944 devet okrajnih odborov OF, od tega štirje v Šaleški dolini (Velenje, Št. Ilj, Šoštanj, Topolščica). Številni aktivisti Šaleške doline so bili zaradi uspešne rasti osvobodilnega gibanja poslani na druga območja, kjer je bilo osvobodilno gibanje manj razvito. Šaleško-mislinjsko okrožje je obstajalo le do avgusta, ko je bila po sklepu oblastnega komiteja KPS izvedena reorganizacija okrožij in tudi okrajev. Ob tej reorganizaciji so bila dote-

³¹ Milan Ževart: Uvodna beseda (akcije in boji Tomšičeve brigade v Šaleški dolini), v: 25. obletnica Tomšičeve, str. 1—4; operativni dnevnik štaba IV. operativne zone, AIZDG, f. 332; poročila štaba IV. operativne cone in njenih enot v AIZDG; vojni dnevnik polka Treeck, kopija izvirnika v AIZDG, f. 205.

³² Okrožnica zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 9. marca 1945 s prepisom zaslišanja dr. Wilhelma Hessa, PA Maribor; Rdeči raj z dne 30. decembra 1944, z dne 18. januarja 1945 in z dne 1. marca 1945, AMNOM.

danja okrožja šaleško-mislinjsko, pohorsko ter okrožje Konjice — Slovenska Bistrica združena v novo pohorsko okrožje. Novo okrožje je bilo razdeljeno med devet okrajev in štirje dotedanji okraji šaleške doline so bili združeni v šaleški okraj. Pohorsko okrožje je povezovalo med seboj zelo oddaljena območja in vsekakor ni bila primerna politično-teritorialna enota. Razdelitev, izvedena avgusta, pa je bila v veljavi le kratek čas. Septembra je bila izvedena nova politično-teritorialna razdelitev severovzhodne Slovenije in tedaj je bilo okrožje Pohorje ukinjeno. Vendar pa je dejansko obstajalo še do druge polovice oktobra. Po ukinitvi pohorskega okrožja je bil šaleški okraj priključen celjskemu okrožju in se je tedaj preimenoval v šoštanjski okraj. Mislinjski del bivšega šaleško-mislinjskega okrožja pa je bil dodeljen dravograjskemu okrožju.³³

Velik razmah osvobodilnega gibanja je bil povezan z rastjo KPS, ki je v prvih dveh letih vstaje v Šaleški dolini utrpela hude izgube. Konec aprila 1944 je bilo v šaleško-mislinjskem okrožju že 15 članov KPS in 13 kandidatov. V tem številu so všteti komunisti iz šaleško-mislinjske skupine VOS. Zaradi odhoda na druga območja se število partijcev do začetka junija ni povečalo. Od tedanjih 14 članov partije in 18 kandidatov je bila večina sprejeta šele po 15. aprilu 1944. Okrožje je imelo na voljo le malo aktivistov, ki bi lahko poleg dela v Osvobodilni fronti delovali kot partijski aktivisti. Za vzgojo novih kadrov je okrožni komite KPS organiziral okrožni partijski tečaj, ki je bil od 20. do 27. junija v Št. Ilju. Precej hitreje kot število članov partije je naraščalo število članov ZKM. 10. junija je bilo v okrožju 41. skojevcev. Tega dne je sekretar okrožnega komiteja KPS Stane Ilc — Krištof poročal, da so perspektive za pomnožitev ZKM in prek te za pomnožitev partije dobre in da se je slabo mnenje ljudstva o KP precej izboljšalo. Ugled KP je zaradi njene vloge v boju proti okupatorju naraščal, naraščalo je število njenih članov in še bolj število skojevcev. V jeseni 1944 je bil formiran tudi okrajni komite KPS Šoštanj. Do tega časa okrajnih komitejev KPS v Šaleški dolini ni bilo.³⁴

Preostane nam še oznaka zadnjega obdobja NOB v Šaleški dolini, obdobja od decembra 1944 do osvoboditve. Nemške ofenzivne akcije novembra in decembra 1944, ki so med drugim uničile osvobojena ozemlja

³³ Poročilo okrožnega odbora OF za šaleško-mislinjsko okrožje z dne 12. maja 1944, AIZDG, f. 655; okrožnica oblastnega komiteja KPS za Štajersko z dne 30. aprila 1944, AIZDG, f. 654; medvojna beležnica Janka Ževarta; poročilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko o reorganizaciji okrožij v avgustu 1944, ACC KPS; medvojna beležnica aktivista pohorskega okrožja, AIZDG, f. 654; dopis okrožnega komiteja KPS za šaleško-mislinjsko okrožje oblastnemu komiteju KPS za Štajersko z dne 11. avgusta 1944, AIZDG, f. 654; poročilo »Aleša« oblastnemu komiteju KPS z dne 19. avgusta 1944, AIZDG, f. 654; okrožnica pokrajinskega odbora OF za Štajersko z dne 27. septembra 1944, AMNOM; poročilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko CK KPS z dne 27. septembra 1944, ACC KPS.

³⁴ Poročili okrožnega komiteja KPS za šaleško-mislinjsko okrožje z dne 27. aprila 1944 in z dne 10. junija 1944, AIZDG, f. 654 in poročilo z dne 16. julija 1944, AIZDG, f. 658.

na Štajerskem, položaja v Šaleški dolini niso bistveno spremenile. Osvobodilno gibanje je ostalo do konca vojne množično. Enote XIV. divizije in III. brigade VDV oziroma narodne obrambe so se tudi v zadnjih mesecih vojne pogosto zadrževale in bojevale na šaleškem območju. Vendar pa nas naslednje opravičuje, da štejemo čas od decembra 1944 za posebno obdobje: Osvobodilno gibanje v Šaleški dolini je doseglo višek, ki ga ni moglo več preseči, že v prejšnjem obdobju. V zadnjih mesecih ni bilo več burne rasti, ampak predvsem nadaljevanje tega, kar je bilo doseženo že prej. Tudi partizanska mobilizacija je bila v glavnem opravljena pred decembrom 1944. Tu in tam se je še vključilo nekaj zamudnikov, nastalo je še nekaj novih odborov OF. Drugje pa lahko ugotovimo zmanjšanje intenzivnosti osvobodilnega gibanja. To zmanjšanje je bila posledica tega, da so se v zadnjih mesecih vojne zbirale v Šaleški dolini večje nemške sile. Severovzhodna Slovenija je postala zaledje fronte in Nemci so skušali zopet vzpostaviti svojo kontrolo na tem ozemlju in pripraviti teren za umik svojih enot. Zadnje obdobje NOB v Šaleški dolini označuje prav to, da je okupator bolj pogosto vdiral na teren, da se je okupatorjev vojaški pritisk povečal in da so bile hajke zelo pogoste. Okupatorske enote, med njimi so bile vlasovske, so se občasno nastanjemale celo po okoliških vaseh.

Končno je na razpoloženje dela prebivalstva le vplivala nemška zimska ofenziva. Politično delo se je lahko v času ofenzive in po njej zaradi hajk razvijalo v manjšem obsegu kot prej. Številne zveze so bile prekinjene. Začasno je na zmanjšanje politične aktivnosti vplivala tudi mobilizacija moških aktivistov do petdesetega leta. Iz partizanskih poročil pa lahko razberemo, da je bil šoštanjski okraj med tistimi, kjer so bile posledice nemške ofenzive še najmanj občutne. V času nemške ofenzive se je tudi v tem okraju pojavilo precej tistih, ki so na ta ali oni način zapustili svoje enote in se začeli skrivati v domačem kraju. Pojavil se je problem skrivaštva. Večina razkropljencev se je le zbrala v tako imenovani peti ali Mihov bataljon, ki se mu je priključilo nekaj aktivistov, ki so morali s terena v vojsko. Ta samorasli bataljon, ki se je zadrževal nekaj časa v Št. Ilju, je seveda postal sumljiv in so o njem razpravljali tudi v štabu IV. operativne cone kot o divjem šentiljskem odredu. Konec januarja pa se je ta bataljon vključil v Tomšičevo brigado.

Za zadnje obdobje je tudi značilno, da se je povečalo nemško nasilje nad prebivalstvom. Nemci so v času pogostih hajk ropali in terorizirali ljudi ter jih tudi pobijali.

V drugi polovici februarja 1945 je bil šoštanjski okraj izločen iz celjskega okrožja in vključen v dravograjsko okrožje in v tem okrožju je ostal do konca vojne.

V zadnjem obdobju so se spopadale z Nemci na šaleškem območju vse tri brigade XIV. divizije in enote III. brigade VDV oziroma narodne obrambe. Največ pa se je tudi v tem obdobju zadrževala na šaleškem območju Tomšičeva brigada. Od 10. januarja do 10. februarja je bila ves čas navzoča in je izbojevala več zmag. Šercerjeva brigada je bila zlasti aprila aktivna na našem območju. V noči na 11. april je ponovno

vdrla v Šoštanj, v noči na 24. april pa je razbila okupatorjevo postojanko ob cesti Šoštanj—Črna pri cerkvi v Šentvidu, s katero so hoteli Nemci varovati umik svojih enot. Tedaj je bila uničena tudi šentviška cerkev, ki je bila del postojanke. To je bila edina od 19 cerkva v Šaleški dolini, ki je bila med vojno uničena. Na šaleškem območju sta se v zadnjih vojnih mesecih večkrat zadrževala tudi štab XIV. divizije in štab IV. operativne cone. V štabu IV. operativne cone v Topolšnici je 9. maja podpisal kapitulacijo generalpolkovnik Aleksander von Löhr, od 23. marca 1945 vrhovni poveljnik za jugovzhod.³⁵

Na koncu še dvoje: Ves čas narodnoosvobodilnega boja sta se bojevala med seboj le dva nasprotnika — okupator s svojimi pomagači in osvobodilno gibanje pod vodstvom KP. Domačih kvislinških organizacij ali vojaških formacij ni bilo. Najbolj intenzivno se je vključilo v osvobodilno gibanje kmečko oziroma vaško prebivalstvo, ki je bilo tudi najmanj odvisno od okupatorja.

Zusammenfassung

DER VOLKSBEFREIUNGSKAMPF IN ŠALEŠKA DOLINA

Der Beitrag bringt eine Übersicht des Volksbefreiungskampfes in Šaleška dolina. Der Verfasser befasst sich zuerst mit der Problematik der Quellen, den dortigen Zuständen vor dem faschistischen Überfall auf Jugoslawien und mit den Massnahmen der Besatzungsmacht nach der Kapitulation von Jugoslawien. Die Zeit des Volksbefreiungskampfes in Šaleška dolina wird in sieben Zeitabschnitte eingeteilt:

1. Die Zeit der Vorbereitungen für den Aufstand, bis zum 7. Juli 1941.
2. Von der ersten Aufstandsaktion (am 7. Juli) und dem Entstehen der einheimischen Partisanengruppe bis Ende 1942. Die bedeutendste Aktion der Partisanen in dieser Zeit war der Angriff von Štajerski bataljon auf die Stadt Šoštanj in der Nacht zum 8. Oktober.
3. Von Ende März bis Anfang Oktober 1942, die Zeit der Tätigkeit der Šaleška četa in Šaleška dolina. In dieser Zeit erlebte die Widerstandsbewegung nach einem vorübergehenden Aufschwung schwerwiegende Rückschläge, die faschistische Gewalttätigkeit erreichte ihren Höhepunkt.
4. Von Oktober 1942 bis September 1943 blieb die Volksbefreiungsbewegung vor allem wegen ihrer grossen Verluste in der vorangegangenen Zeit auf einzelne Vertrauenspersonen und Stützpunkte begrenzt und konnte nur langsam wiederaufgebaut werden.

³⁵ Poročilo pokrajinskega odbora OF za Štajersko z dne 23. februarja 1945, AIZDG, f. 655; zapisniki sej okrožnega komiteja KPS Dravograd 1. in 2. marca 1945, 22. marca 1945 in 19. aprila 1945, AIZDG, f. 654; zapisnik seje okrožnega komiteja KPS Celje 11. in 12. marca 1945, AIZDG, f. 654; medvojna beležnica aktivista Franca Žemve, AMNOM; zapisnik seje okrajnega komiteja KPS Šoštanj 27. marca 1945, AIZDG, f. 654; zapisnik seje okrajnega odbora OF Šoštanj 5. aprila 1945, AIZDG, f. 658; Matevž Hace: Komisarjevi zapiski, druga knjiga, Ljubljana 1959, str. 227—270; Petar Brajović: Četrta operativna cona na Slovenskem v zadnjem letu vojne, objavljaj mariborski Večer od 9. maja do 21. novembra 1970; Tone Ferenc: Poslednji dnevi vojne v Sloveniji, Naša obramba, Ljubljana 1970, št. 6, str. 3—14; Severni kurir, leto I, št. 3 z dne 1. maja 1945, str. 6—7, AMNOM.

5. In der Zeit zwischen September 1943 und April 1944 entwickelte sich die Bewegung aus einem System von Vertrauenspersonen zu einem Massenwiderstand gegen die Besatzungsmacht. Dieser Vorgang wurde durch die Ankunft der XIV. Division in der Steiermark stark beschleunigt.

6. Die Zeit von Ende April bis Dezember 1944 ist die Zeit der grössten Entfaltung der Volksbefreiungsbewegung; die Besatzungsmacht ist politisch und militärisch in die Defensive gedrängt worden.

7. Für den Zeitabschnitt von Dezember 1944 bis Mai 1945 ist es bezeichnend, dass im Vergleich zum vorherigen Zeitabschnitt der militärische Druck und die Gewalttätigkeit der Besatzungsmacht zugenommen haben. In Topolšnica bei Šoštanj unterschrieb am 9. Mai 1945 der Oberbefehlshaber für den Südosten Alexander von Löhner im Stab der IV. Operativzone die Kapitulation seiner Truppen.

In Šaleška dolina wurde vom Anfang der Volksbefreiungsbewegung bis zum Kriegsende der Kampf nur zwischen der Volksbefreiungsfront auf der einen und der deutschen Besatzungsmacht und ihren Handlangern auf der anderen Seite ausgetragen; es hat keinerlei slowenische Quisling oder Militärorganisationen gegeben.